

A kulturális aszimmetria leküzdése irodalmi/művészeti reáliák fordításakor – honosító és idegenítő tendenciák

Absztrakt. Tanulmányom témája az irodalmi–művészeti reáliák fordítása: hogyan jelennek meg az irodalmi és művészeti alkotások (versek, mesék, dalok stb.), azok címei, illetve irodalmi alkotásokból vett idézetek a fordításokban. A tanulmány több kérdésre keres választ: milyen módon küzdhető le a kulturális aszimmetria az irodalmi–művészeti reáliák fordításakor? Milyen szándék állhat a fordítói döntés hátterében: a célnyelvi befogadó számára ismerőssé tegye a forrásnyelvi alkotásban szereplő reáliákat, vagy éppen ellenkezőleg, domborítsa ki a fordítás idegenszerűségét, nyomatékosítsa, hogy fordítást tart kezében az olvasó?

Bevezetés

A fordítástudomány egyik kiemelt és izgalmas kutatási területe a reáliakutatás. Mivel a fordítás nemcsak két nyelv, hanem két kultúra közt zajlik, a fordítás interkulturális kommunikációnak tekinthető, a kulturális eltérések, aszimmetriák számos kihívás elé állítják a fordítót. Forgács Erzsébet megfogalmazásában: a reáliák fordítása „igen problematikus, vagy lehetetlen”¹. A reáliák fordíthatóságát számos tanulmány kutatja, hiszen sok fordító és fordítástudós felteszi a kérdést: hogyan fordíthatók a lefordíthatatlan, illetve nehezen lefordítható, gyakorta kreatív hozzáállást megkövetelő reáliák.

Források és módszer

Tanulmányom példatárát olvasmányélményeim, műfordításaim, illetve a műfordító kollégák munkái és szakirodalomból származó példák képezik. A fordítási irány kutatásom szempontjából nem döntő: a magyar hol forrásnyelv, hol célnyelv. A példák főként egy-egy jelenség szemléltetésére szolgálnak – milyen módszerekkel, milyen honosító és idegenítő technikákkal, stratégiákkal, milyen átváltási műveletekkel ültethető át a célnyelvbe egy-egy olyan kifejezés, amelynek a célnyelvben nincs, vagy nehezen akad megfelelője.

1 FORGÁCS Erzsébet, *A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben (Magyar-német kontrasztív vizsgálat)*, Fordítástudomány 2002/2., 68.

Reáliafordítások kutatása esetén a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg szóról szóra történő vizsgálata és összevetése elkerülhetetlen, mivel a reáliák elhagyásával is számolni kell – például egy hiányzó reália csak a célnyelvi és forrásnyelvi szöveg kontrasztív összevetése során szűrhető ki.

A reáliák meghatározása és kategorizálása

Kisebbségi eltérésekkel számos reáliafogalom létezik,² pl. a célnyelvben 'ekvivalens nélküli kifejezések', 'lexikai hiány', 'kulturálisan fordíthatatlan elemek',³ 'kulturálisan kötött kifejezések'.⁴ A magyar fordítástudományban is több elnevezésük használatos.⁵

Valló Zsuzsa a (kulturális) reália fogalmába sorol „minden olyan nyelvi megnyilvánulást, amelyben kifejeződik egy adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tárgyai, fogalmai, mentális, emotív sémái, amelyek az adott kultúrális kontextusban speciális jelentéssel bírnak”⁶.

A szűkebb és tágabb megfogalmazások megegyeznek abban, hogy a reália fogalmát olyan fogalmak jelölésére használják, amelyben megjelenik „a közösség közös tudása, történelmi, kulturális tapasztalata”, amelyek az adott kultúrközösségben konnotatív jelentéssel is bírnak.⁷

„A fordító tehát csak úgy tudja biztosítani a szöveg és a befogadó közötti sikeres kommunikációt, ha a szavak szótári, denotatív jelentésén túl tisztában van azok esetleges szociális-kulturális többletjelentéseivel is, azaz képes eldönteni, hogy az adott forrásnyelvi kifejezés milyen asszociatív, emotív tartalommal rendelkezik, milyen helyzetben és milyen körülmények között használható.”⁸ Ezek a többletjelentések a láthatatlan (valóságsszemlélet, gondolkodásmód, értékek) és a látható kultúra elemeihez kapcsolhatók.⁹

A fordítástudományban az alábbi reáliakategóriák használatosak: I. földrajzi (geográfiai képződmények, ember alkotta földrajzi objektumok, endémiák), II. néprajzi: 1. a mindennapi élet reáliái: ételek, italok, öltözet, berendezési tárgy, közlekedés, köszönés; 2. a munkatevékenység reáliái: foglalkozásnevek, 3. művészet és kul-

2 MUJZER-VARGA Krisztina, *A reáliafogalom változásai és változatai*, Fordítástudomány 2007/2., 55–84.

3 John Cunnison CATFORD, *A Linguistic Theory of Translation*, London: Oxford University Press, 1965.

4 Andrew CHESTERMAN, *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*, Amsterdam: John Benjamins, 1997.

5 LENDVAI Endre, *Reáliafelfogások napjaink magyar fordításelméletében* = DOBOS Csilla – Kis Ádám – LENGYEL Zsolt – SZÉKELY Gábor – TÓTH Szergej (szerk.), „Mindent fordítunk, és mindenki fordít.” Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben, Veszprém: SZAK, 2005, 65.

6 VALLÓ Zsuzsa, *A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák*, Fordítástudomány 2000/1., 45.

7 Basil HÁTMI – Ian MASON, *Discourse and the Translator*, London: Longman, 1990, 230.

8 VALLÓ, *l. m.*, 40.

9 A kultúrafogalom felosztásához lásd: HELTAI Pál, *Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák*, Fordítástudomány, 2013/1., 39.

túra reáliái: zene/film, ünnepek, játékok, irodalom, sport, 4. etnikai reáliák; III. társadalmi-politikai (igazgatás, államberendezés, hatalmi szervek, politikai élet, katonai reáliák stb.) és IV. nyelvi reáliák (pl. intralingvális jelentésen alapuló nyelvi játékok).¹⁰

A kutatott reáliák a néprajzi reáliák művészet és kultúra kategóriájába (nagy többségük az irodalom alkategóriájába) sorolhatók. Tanulmányomban ezek jelölésére a *művészeti/irodalmi reália* szókapcsolatot használom.

Honosító és idegenítő fordítás

A téma két nagyobb kategória, a honosítás/idegenítés (domestication/ foreignisation) felől is megközelíthető.

„Honosító fordításról akkor beszélünk, ha a fordító természetesen hangzó célnyelvi szöveget igyekszik előállítani, minimalizálja az idegenséget, kiiktatja a forrásnyelvi reáliákat, és minél kevesebb feldolgozási erőfeszítést kíván a célnyelvi olvasótól. Idegenítő fordításról akkor beszélünk, amikor a fordító szándékosan megszegi a célnyelvi konvenciókat, megtartja az eredeti idegenségét, megtartja a forrásnyelvi reáliákat, nagyobb feldolgozási erőfeszítésre kényszeríti a célnyelvi olvasót.”¹¹

Fordítási norma, nyílt vagy rejtett fordítás

A fordítási norma területén változás állt be az utóbbi századokban, és egyre inkább előtérbe kerül a nyílt fordítás, amely nem rejtegeti, hogy fordításról van szó, és áttemel idegen kifejezéseket a célnyelvi szövegbe.¹² A rejtett fordítás ezzel szemben igyekszik palástolni, hogy fordításról van szó.¹³

És bár egyre inkább teret hódít a nyílt fordítás, „a szépirodalmi szövegek esetén általában [továbbra is] a rejtett fordítás a cél, bár ez manapság nem jelenti ugyanazt, mint valamikor a 18. században, amikor a cselekmény helyszínét is gyakran áthelyezték Magyarországra”¹⁴. A múlt századokban az adaptív, a honosító eljárások sokkal elterjedtebbek voltak és más célt is szolgáltak: a felvilágosodás korá-

10 KLAUDY Kinga, *Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában* = BÁRDOSI Vilmos (szerk.), *A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2013, 86–91., FORGÁCS Erzsébet, *Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben*, *Fordítástudomány* 2004/2., 38–56.

11 KLAUDY, I. m., 88–89.

12 PÉNZES Tímea, *A szlovák expat szerzők műveiben előforduló kultúraspecifikus kifejezések és vendégszavak fordítása* (Svetlana Žuchová, Ivana Dobrákovová, Zuska Kepplová, Mária Modrovich) = *Transzkulturalizmus és bilingvizmus 4.*, szerk. NÉMETH Zoltán – NÉMETH ROGUSKA, Magdalena, BÁZIS – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület Szlovákiában, 2022, 83–109.

13 Andrew CHESTERMAN, *From „Is” to „Ought”. Laws, Norms and Strategies in Translation Studies*, *Target* 2003/1, 1–20.

14 KLAUDY Kinga, *A célnyelvi norma változásának nyomon követése egy Agatha Christie-regény újrafordításának elemzésével*, *THL2* 2017/1–2, 168–181.

ban „a magyar nyelven születő művek nagy többsége még fordítás volt, ám olyan fordítás, melyet a fordítók vagy kiegészítettek, magyar vonatkozásokkal bővítettek – ez adaptáció, azaz átdolgozás –, vagy saját alkotásként, az eredeti (klasszicista elvű) utánzásaként fogtak fel”¹⁵.

Feldolgozási erőfeszítés, szövegekvalencia

Fontos, hogy a szöveg releváns legyen, ne legyen benne túl sok magyarázat, de ne is igényeljen indokolatlanul nagy feldolgozási erőfeszítést, vagyis a célnyelvi szöveg ugyanakkora erőfeszítést igényeljen a célnyelvi befogadótól, mint a forrásnyelvi szöveg a forrásnyelvi befogadótól.¹⁶ Ez az elmélet költség/haszon-elv alapján működő kommunikációként is használatos a fordítástudományban.¹⁷

Korábban hasonlót hirdettek a szövegekvalencia elméletek¹⁸, amelyek a hatás és a funkció szempontjából közelítették meg a kérdést. Míg a relevancia elve a feldolgozási erőfeszítést vizsgálja, a *funkcionális ekvivalencia*¹⁹ azt állítja, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg akkor ekvivalens, ha adott helyzetben képesek ugyanazt a funkciót betölteni. További ekvivalencia-felfogás a *dinamikus ekvivalencia*, melynek lényege, hogy a célnyelvi szöveg ugyanolyan hatást váltson ki a célnyelvi befogadóból, mint amelyet a forrásnyelvi szöveg váltott ki a forrásnyelvi befogadóból.²⁰

Nyilván a szövegekvalenciák és a feldolgozási erőfeszítés mértéke nehezen mérhető, mindenesetre ezek a fogalmak segítenek közelebb kerülni egyes fordítási megoldások értelmezéséhez.

72

Fordítási/átváltási műveletek

Honosítás és idegenítés számos átváltási – fordítási – művelet segítségével elvégezhető. „Az átváltási művelet összefoglaló terminus mindazokra a rendszerszerű és rutinszerű műveletekre, amelyeket fordítók egymást követő generációi fejlesztettek ki, hogy leküzdjék a fordítás folyamatában alkalmilag együtt funkcionáló nyelv-

15 Pannon Enciklopédia, Fordítás, adaptáció, eredeti alkotás. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/a-magyar-sag-kezi-konyve-2/nyelv-es-irodalom-1919/a-magyar-felvilagosodas-irodalma-19A5/forditas-adaptacio-eredeti-alkotas-19B2/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 5.)

16 Dan SPERBER – Deirdre WILSON, *Relevance. Communication & Cognition*, Oxford: Blackwell, 1995. Katharina REISS – Hans VERMEER, *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Tübingen: Niemeyer, 1984.

17 Ernst-August GUTT, *Translation and Relevance. Cognition and Context*, Manchester & Boston: St. Jerome Publishing, 2000., HELTAI Pál, *Fordítás, relevancia, feldolgozás*, Modern Nyelvoktatás 2009/1–2, 13–28.

18 CATFORD, *I. m.*

19 REISS – VERMEER, *I. m.*

20 Eugene A. NIDA – Charles R. TABER, *The Theory and Practice of Translation*, Leiden: Brill, 1969.

vek lexikai és grammatikai rendszerének, nyelvhasználatának és kulturális kontextusának különbségeiből fakadó nehézségeket.”²¹

A különböző fordítási műveletek alkalmazása már előzetesen számos kérdést felvet: Milyen megoldáshoz nyúlhat egy fordító irodalmi reáliák fordításakor? Átveszi az eredeti kifejezést, vagy alkot egyet? Milyen módszerekkel alkothat új célnyelvi kifejezést? Hogyan közölhet plusz információkat, konnotatív jelentéseket a célnyelvi befogadóval? Hogyan bújtathat el a szövegben utalásokat? Lábjegyzetelhet? Milyen honosító és idegenítő tendenciák jelennek meg konkrét fordításokban?

Honosító tendenciák

Teljes átalakítás és adaptáció

Több szakirodalmi kifejezés használatos a honosító tendenciák jelölésére, ezek közé tartozik a teljes átalakítás átváltási művelete, illetve az adaptáció. A teljes átalakítás átváltási műveletek a forrásnyelvi jelentés helyébe egy olyan célnyelvi kerül, „mely látszólag semmiféle értelmi, logikai kapcsolatban nincs az eredetivel”²².

Bár mindkét fogalom ugyanarra a jelenségre vonatkoztatható, „a forrásnyelvi reália célnyelvi reáliával való behelyettesítése csak abban az esetben alkalmazható, ha közös tapasztalat, azonos konnotáció áll mögöttük”²³.

Az adaptáció ennek értelmében – a teljes átalakítás meghatározásához képest – a hiányok és eltérések nyomatékosítása helyett a megfeleltetés, a hasonlóság alapját keresi, próbálja közös nevezőre hozni a forrásnyelvi és célnyelvi kifejezést. „Az adaptáció során a fordító a forrásnyelvi és célnyelvi kultúra jeltárgyainak összetételei, alakjai vagy funkcionális hasonlósága alapján próbálja megfeleltetni az adott forrásnyelvi kifejezést egy célnyelvivel”²⁴. Az adaptív fordítás ezek szerint az, „amikor a fordításszöveg minél inkább a célközög igényeihez, szokásaihoz, értelmezési modelljeihez igazodik”²⁵.

A *Leó bácsi és a meséket elnyelő szörny* című mesében több mesecímmel találkozhatunk:

21 KLAUDY Kinga, *Az átváltási műveletek rendszere*, Modern Nyelvoktatás, 2018/2–3., 4.

22 KLAUDY Kinga, *Bevezetés a fordítás elméletébe*, Budapest: Scholastica, 2002, 133.

23 KÖRÖMI Gabriella, *Kultúrák keresztútján: reáliák Szabó Magda Az ajtó című regényének orosz és francia műfordításában = Kitáruló ajtók: Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, Eger: Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó, 2018, 277 (kiemelés a tanulmány írójától).

24 TAKÁCS Boróka, *A lefordíthatatlan fordítása: magyar étel- és italnevek finn és észt fordításai*, THL 2015/1., 164.

25 NEICHL Nóra, *Szükséges torzítás. Az adaptív fordítás esetei színházi szövegekben*, Pécsi Tudományegyetem, doktori disszertáció, 2019., Leonid S. BARCHUDAROW, *Sprache und Übersetzung. Probleme der allgemeinen und speziellen Übersetzungstheorie*, Moskau/Leipzig: Verlag Progress, 1979, 109.

All the favorite stories disappeared from the kingdom: Winnie-the-Pooh, Snow White, Sleeping Beauty, Little Red Riding Hood, as well as The Little Engine That Could and Goodnight Moon.²⁶

(1a) „Minden szeretett mese eltűnt a birodalomból: Micimackó, Hófehérke, Csipkerózsika, Piroska és a farkas, a Négyszögletű Kerek Erdő minden története és Rumini összes kalandja is.”²⁷

Könyvcímek fordítása esetén értelemszerűen ki kell deríteni, hogy az adott művet lefordították-e és hogyan terjedt el az adott nyelvterületen. Ha viszont a mesének nincs az adott nyelven fordítása, mit tehetünk?

Yannets Levi izraeli író idézett meséjének magyar fordításában olyan mesecímek is szerepelnek felsorolásszerűen, amelyek a forrásnyelvi szövegben nem fordulnak elő, és nyilván nem ismerik őket a forrásnyelvi (héber, angol) olvasók. (A magyar fordítás az angol fordítás alapján készült, nem az eredeti héberből, tehát a fordítás fordítása – a héber eredeti és az áttételes magyar fordítás összevetése további fordítástudományi csemegét jelenthet.) Boczán Bea sorozatszerkesztő (Manó Könyvek) így fogalmaz egy e-mailben: „A mesék címénél a fordító minden bizonnyal arra törekedett, hogy a közismert, klasszikus meséken kívül magyar szerzőktől származó, a gyerekek körében manapság népszerű mesék is szerepeljenek a felsorolásban.”

74 Az első négy mese, Milne és a Grimm-fivérek meséi széles körben ismertek, viszont ez nem mondható el a héber és az angol változatban felsorolt utolsó két meséről. Ezért dönthetett a fordító úgy, hogy a héber és angol mesék helyébe magyar célnyelvi mesék kerüljenek.

Elfogadható ez a „megoldás”? Bármilyen magyar mese állhatna az eredeti héber (ill. a fordítási alapként használt angol) mese helyén? Milyen kapcsolat, megfeleltetés létesíthető köztük?

Forgács Erzsébet egyik tanulmányában a behelyettesítés helyessége mellett érvel: „Noha a gyermekmondókák és csúfolódó versikék reáliák, ezek – ha más nyelvi formában is, de – minden nyelvben jelen vannak, ezért a célnyelvi megfelelő behelyettesítésével teljességgel adekvát fordítás érhető el”²⁸. Nyilván részletesebb meghatározásra szorul, hogy mit értünk a *megfelelő behelyettesítése* alatt.

Ezzel a megállapítással valószínűleg több fordító vitába szállna – behelyettesíthető-e egy magyar mondóka/vers/könyvcím egy más nyelvű, más kultúrában elterjedt mondóka/vers/könyvcím helyébe – hiszen egy idegen nyelvű kisgyerek nem magyar mondókát/verset mond/nem magyar könyvet olvas, de a célnyelvi befogadók korát tekintve és szem előtt tartva mégis elfogadhatónak tarthatjuk a honosító,

26 Levi YANNETS, *Uncle Leo's Adventures in the Romanian Steppes*, New Delhi: Rupa Publications India (kiadói kézirat), 2014.

27 Levi YANNETS, *Leó bácsi kalandjai az andorrai szteppéken*, ford. SZILÁGYI Erzsébet, Budapest: Manó Könyvek, 2017, 72.

28 FORGÁCS Erzsébet, *A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben (Magyar-német kontrasztív vizsgálat)*, Fordítástudomány 2002/2., 70 (kiemelés a tanulmány írójától).

adaptív tendenciákat. A példa ugyanis azt szemlélteti, hogy a megfelelő fordítási művelet kiválasztásánál a címzettek kora is meghatározó. A gyerek- és ifjúsági irodalom esetében egy célnyelvi mese, dal, versike behelyettesítése sokkal inkább elfogadható, mint a felnőtteknek szánt irodalomban. De feltehetjük a kérdést: ismeretlenül hangzó, egzotikus mesecímek nem lehetnének adekvátak, nem hangozhatnak izgalmasan a gyerekfül számára? Ez a kérdés egy további kérdést vet fel: a forrásnyelvi befogadók számára ismerősen vagy ismeretlenül hangoznak az adott mesék?

A fordító célja az azonos aha-élmény megteremtésére való törekvés lehetett (*ezeket a meséket ismerem, amiket felfalt a mesefaló szörny!*). Ha segítségül hívjuk a funkcionális ekvivalencia elvét, akkor hasonló funkciót töltenek be a forrásnyelvi mesék a forrásnyelvi gyerekirodalomban, mint a célnyelvi a célnyelviben. Továbbá a dinamikus ekvivalenciát is sikerült megteremteni, hiszen az eredeti mesék az eredeti olvasókból hasonló hatást válthatnak ki, mint a célnyelvi mesék a célnyelvi befogadókból.

Ezt támasztja alá a relevancia-elmélet, amely alapján „egy információ akkor releváns, ha bizonyos módon kapcsolatba lép az ember világról alkotott feltételezéseivel”²⁹. Azt is szem előtt tarthatta a fordító, hogy egy idegen mesecím a feldolgozási erőfeszítés mértékének megnövekedésével járhat (bár a gyerekek szeretik az idegenül hangzó szavakat, megmozgathatja a fantáziájukat, stb., és alapvetően több az életükben az idegenül hangzó szó, mint a felnőttekben), de a fenti mesecímek esetében a mesék „ismerőssége” a nyomatékos.

Mindenesetre e példa kapcsán érdemes rámutatni a fordító háttértudásának és kompetenciáinak fontosságára: a fordító a kortárs magyar gyermekirodalomban való jártasságáról is bizonyosságot tesz.

Egy szó erejéig térjünk vissza a *Leó bácsi kalandjai az andorrai szteppéken*³⁰ című mesekötet címéhez: a magyar fordításban *andorrai* szerepel a héber/angol *romanian* helyett. Lehet, hogy Izraelből nézve Románia kalandos hely, Magyarországról viszont nem igazán. „Ezért választotta a fordító a különösen hangzó, kalandokat ígérő Andorrát”, véli a Manó Kiadó már idézett szerkesztője.

(2) Uncle Leo's Adventures in the Romanian Steppes³¹

(2a) Leó bácsi kalandjai az andorrai szteppéken³²

A cselekmény egyébként játszódhatna akár Liliputban/a liliputi szteppéken is, ugyanis a mesék helyszíne teljes mértékben kitalált, viszont konkrét földrajzi név

29 SPERBER – WILSON, I. m., 42., ZACHAR Viktor, *A fordító minimális erőfeszítése. Vélt vagy valós probléma? = A szótól a szövegig*, szerk. BÁRDOSI Vilmos, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2012, 269–276.

30 LEVI YANNETS, *Leó bácsi kalandjai az andorrai szteppéken*, ford. SZILÁGYI Erzsébet, Budapest: Manó Könyvek, 2017, 72.

31 LEVI YANNETS, *Uncle Leo's Adventures in the Romanian Steppes*, New Delhi: Rupa Publications India (kiadói kézirat), 2014.

32 LEVI YANNETS, *Leó bácsi kalandjai az andorrai szteppéken*, ford. SZILÁGYI Erzsébet, Budapest: Manó Könyvek, 2017.

helyébe másik konkrét földrajzi név került, amely a műfordító feltételezett elképzelése alapján hasonló képzeteket kelthet a célnyelvi befogadóban, mint a forrásnyelvi reália a forrásnyelvi befogadóban.

Garaczi László *Pompásan buszozunk* című művének német fordításából származik az alábbi két példa:³³

(3) Tánc közben tilos beszélgetni, úgyszemint jut eszembe semmi. Ajjaj, fekete vonat.³⁴

(3a) Während des Tanzens darf nicht gesprochen werden, es faellt mir ohnehin nichts ein. Marina, Marina, Marina.³⁵

Egy további szemléltető példa arra, hogy a fordító behelyettesíthet a fordításba olyat, ami nem szerepel az eredetiben: a magyar reália helyébe a német helyett egy széles körben ismert olasz reália került, az olasz-belga énekes-dalszövegíró, Rocco Granata *Marina, Marina, Marina* című világslágere.

„Az Ajjaj, fekete vonat egy a táncdalfesztiválon ismertté vált sláger, annak vissza-visszatérő refrénjét idézi. (...) Nem lenne értelme a dalszöveget németre fordítani, hiszen a német anyanyelvű olvasóban ez semmiféle asszociációt nem idézne fel. Az adekvát fordítás azzal érhető el, hogy a célnyelvi szöveg olvasójából ugyanolyan vagy legalábbis megközelítően azonos hatást váltsunk ki, tehát az adaptációs (transzformációs) fordítási eljárás üdvözlendő (vö. Barchudarov 1979: 109.) Az a sláger, amelyet a Marina, Marina, Marina refrén felidéz, a célnyelvi olvasóban úgyszintén a 60/70-es éveket idézi.”³⁶

76

Az adott olasz sláger felcsendülhetett volna magyar közegben is, és bár a német nyelvű fordításban nem a konkrét magyar dal szerepel, kreatív generalizálás révén szélesebb befogadóközösséghez juthat el, és a szöveg hangulati töltöttsége sem sérül.

(A kötetben szerepel továbbá egy idézet a márszejezből, ami a magyar szövegben magyarul, a németben franciául szerepel, illetve a Hejvargáné, amiből Kodály-Lied lett – egyébként Bartók gyűjtötte.)

33 FORGÁCS Erzsébet, *A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben (Magyar-német kontrasztív vizsgálat)*, Fordítástudomány 2002/2., 63–82.

34 GARACZI László, *Pompásan buszozunk! Egy lemúr vallomása* 2., Pécs: Jelenkor Kiadó, 1998, 81.

35 GARACZI László, *Beinhartes Schönwetter. Bekenntnisse eines Lemuren II.*, ford. SEIDLER Andrea – DERÉKY Pál, Graz: Literaturverlag Droschl, 1999b, 189.

36 FORGÁCS Erzsébet, *A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben (Magyar-német kontrasztív vizsgálat)*, Fordítástudomány 2002/2, 69 (kiemelés a fordítótól).

Honosításra példa a *Timur és csapata* cseréje *Winnetoura* és *Old Shatterhandre*, szintén Garaczi László említett művéből, ahol kettős áttétel történt: Arkagyij Gajdar orosz ifjúsági író magyar nyelvterületen ismert művét Karl May (a tanulmány témájából adódóan May Károlyként is említhetnénk) német szerző indiánregényeinek világszerte ismert főhőseivel helyettesíti.³⁷

(4) A vérszerződésről is lebeszéltem ügyesen a skacokat, »nem vagyunk mi, baszdmeg, Timur és csapata«. ³⁸

(4a) Ich konnte die Burschen auch geschickt von Blutsbrüderschaft abhalten: »Wir sind doch nicht Winnetou und Old Shatterhand, zum Teufel noch mal.« ³⁹

A szovjet kultúra elterjedése a második világháború után vegyes képet mutatott az egyes szocialista (és kapitalista) országok irodalmában, továbbá a lefordított irodalmi művek függvényében más irodalmon szocializálódtak a fiatalok. A célnyelvi megoldás a kontextusban betölti a feladatát, ezért a két mű párhuzamba állítása sikeresnek tekinthető, ha ifjúsági regényként tekintünk rájuk: mindkettőt olvasván asszociálhatunk a vérszerződésre. (Ideológiai és egyéb szempontból megfeleltethető művet találni a célnyelvi kultúrában emberfeletti kihívást jelenthet a fordító számára, és nem is ez a cél. Adott esetben az eredeti átvétele vagy lapalji magyarázat betoldása feleslegesen megterhelhetné a szépirodalmi művet, továbbá kérdés, mi a fordító célja: a mű hangulatának visszaadása vagy az ismeretterjesztés).

A következő példákön Agatha Christie magyar nyelvű fordításainak összevetésén (a példák forrása Klaudy 2017-es tanulmánya) jól megfigyelhető, hogy a fordítók eltérő átváltási műveleteket alkalmaznak Charles Dickens angol író *Twist Olivér* című regényének egyik szereplője, Bill Sikes célnyelvi átültetésére.

(5) 'Why, doctor,' I said, 'I guess I feel an almighty fool, but I owe it to you to let you know that it wasn't the Bill Sikes business I was up to.'⁴⁰

(5a) – Igazán roppant buta és félszeg helyzetbe kerültem doktor úr, de tartozom Önnek azzal, hogy megmondjam, hogy nem Rózsa Sándornak jöttem ide.⁴¹

(5b) – Igazán roppant buta és félszeg helyzetbe kerültem doktor úr, de tartozom Önnek azzal, hogy megmondjam, hogy nem betörőnek jöttem ide.⁴²

37 FORGÁCS, I. M., 71.

38 GARACZI László, *Pompásan buszozunk! Egy lemúr vallomásai 2...*, 190.

39 GARACZI László, *Beinhartes Schönwetter. Bekenntnisse eines Lemuren II...*, 199.

40 Agatha CHRISTIE, *The Secret Adversary*, 1922, 89. Online: www.freclassicebooks.com (Letöltés ideje: 2017. április 5.)

41 Agatha CHRISTIE, *A titkos ellenfél*, ford. dr. ZEYK Adéle bárónó, Budapest: Palladis Rt, 1930, 106.

42 Agatha CHRISTIE, *A titkos ellenfél*, ford. dr. ZEYK Adéle, Budapest: Hunga-Print Kiadó, 1995, 111.

(5c) Doktor úr, – mondtam – roppant buta helyzetbe kerültem, de tartozom egy vallomással: engem nem kényszerítettek rablásra, mint Twist Olivert.⁴³

A már említett célnyelvi norma változását is nyomon követhetjük a fordítási variánsokon: a régebbi korokban sokkal inkább elfogadott volt a honosítás, a szereplők nevének magyarítása vagy magyar személynév behelyettesítése: „Zeyk Adéle (...) 1930-ban Bill Sikes, a Dickens regényből jól ismert bűnöző alakját egy magyar betyár, Rózsa Sándor figurájával helyettesítette. Ezt már az amúgy majdnem minden változatlanul közlő Hunga-Print Kiadónak is sok volt, és ezen a helyen betörővé általánosította a szerkesztő Rózsa Sándort. Érdekes az újrafordító (2012) megoldása is, aki a magyar olvasó számára jobban ismert Twist Olivér alakját használja fel ugyanabból az angol regényből.”⁴⁴

Egy angol író angol nyelvű művének nem központi szereplőjét tehát több formában közvetíthetjük egy másik kultúrába. Mire asszociálhat a magyar befogadó Bill Sikes nevét olvasva? Párhuzamba állítható egy jeles angol nyelvű irodalmi mű szereplője és a magyar köztudatban élő betyár figurája (aki szintén szerepel irodalmi feldolgozásokban)? Hasonlóra asszociálhat az adott megoldásokat olvasván a forrásnyelvi és célnyelvi befogadó? Releváns-e a tulajdonnév megemlítése vagy a pragmatikai jelentés⁴⁵ átültetése a lényeges, amikor is „az ekvivalenciát (...) a pragmatikai (a kontextusban konkrétan megvalósuló) jelentés szintjén kell megalkotni, akár a szemantikai jelentés kárára is”⁴⁶?

78 Szó szerinti fordítás/tükörfordítás

Szó szerinti fordítással is létrehozhatunk kreatív megoldásokat.

(6) Ahoj, decká, ja som z Grécka..., prebehol jej hlavou nápev⁴⁷

(6a) „Sziasztok, skacok, egy kis görög vagyok...” jutott eszébe ez a szlovák dalocska.⁴⁸

Zuska Kepplová *Buchty švabachom (Bukta gót betűkkel)* című művében fordul elő a *Mandarinka Darinka* széles körben ismert szlovák gyerekdal (egy görög mandarin

43 Agatha CHRISTIE, *A titkos ellenfél*, ford. NEMÉNYI Róza, Budapest: Európa Kiadó, 2012, 119.

44 KLAUDY Kinga, *A célnyelvi norma változásának nyomon követése egy Agatha Christie-regény újrafordításának elemzésével*, THL2 2017/1–2, 168–181 (kiemelés a tanulmány szerzőjétől).

45 HOUSE, Juliane, *A Model for Translation Quality Assessment*, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1981.

46 PAKSY Eszter, *A nyelvészeti pragmatika hatása a fordítástudományra*, *Fordítástudomány* 2007/1., 58.

47 Zuska KEPPLOVÁ, *Buchty švabachom, 57 km od Taškentu*, Bratislava: Koloman Kertész Bagala, 2011, 18.

48 Zuska KEPPLOVÁ, *Hotel Sza_adság*, ford. DÓSA Annamária, Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2016, 16.

és egy narancs szerelméről), ennek egyik sorát idézi a szerző (melynek rímes folytatása: Som mandarinka Darinka): amikor a szlovák szereplő egy görög (tulajdonképpen albán) szereplővel találkozik, eszébe jut ez a szlovák dalocska. Az eredeti dal-szöveg helyébe egy hasonlóan egyszerű, rímes magyar megoldás került.

A honosítás-elidegenítés kategóriákat szem előtt tartva feltehetjük a kérdést: a szlovák dalnak nyilván nincs magyar megfelelője – de ha találnánk a magyar gyerekdalok között olyat, amelyikben szerepel a *görög* kifejezés, akkor amellet dönténénk? Helyettesíthető az ismert szlovák dal egy magyar dalocskával? A gyerekirodalomban ez inkább a bevett megoldás – Yannets Levi mesecímeinél láthattuk, hogy a befogadók életkora döntő tényező –, hogy ne igényeljen a befogadótól túlzott feldolgozási erőfeszítést.

A tükörfordítás a fenti példa esetében üdvözlendő megoldás, főként valamilyen irodalmi értékkel párosítva (rím, ritmus, metafora stb.) Egy kreatív célnyelvi megfelelő megalkotása azért elfogadhatóbb, mert a szlovák szereplőnek nem magyar gyerekdal jutott az eszébe.

Attól függően, hogy a fordító honosító vagy idegenítő tendenciákat tart szem előtt, több lehetséges megoldáshoz nyúlhat: *jutott eszébe az ismert szlovák gyerekdal egyik sora vagy a Mandarinka Darinka egyik sora vagy a görög mandarinnról szóló dalocska*. Kérdés, hogy ez milyen plusz információval jár a célnyelvi olvasó számára. Elképzelhető, hogy ismeri a szóban forgó dalt és nosztalgiát ébreszt benne: a „szlovák dalocska” utalásból és a pár szavas részletből viszont nem asszociálna rá.

Idegenítő tendenciák

Transzliteráció – átvétel

A forrásnyelvi kifejezés átvétele az idegenítő tendenciák közé sorolható. Az alkalmazott átváltási művelet a transzliteráció – amikor a fordító egyszerűen áttemeli a kifejezést, és szükség esetén az eredeti diakritikát a célnyelv helyesírási szabályai szerint írja át.

(7) chce päťdesiaty raz počuť „Ja som Dedo Jozef”⁴⁹

(7a) ötvenedszer is meghallgassa a *Ja som Dedo Jozef* című szlovák dalocskát⁵⁰

A „Ja som Dedo Jozef” című dalocska a *Bambulkiné dobrodružství* című mese/mese-film betétdala. Bambulka egy kislány, akit Dedo Jozef tanít az élet dolgaira. Ha a magyar olvasó utána akar nézni, meg akarja hallgatni a szóban forgó dalt, a fordító ezt lehetővé teszi.

A szöveg megőrzi fordítás jellegét (nyílt fordítás). Ismét játszunk el a fordítási lehetőségekkel: ha a fordító a generalizálás (általánosítás) mellett döntene, mert meglátása szerint a szövegben a reáliának nincsen különösebb szerepe, akkor egy-

49 MODROVICH, Mária, *Flešbek*, Bratislava: Vlna, 2017, 109.

50 MODROVICH, Mária, *Flešbek*, ford. PÉNZES Tímea, Pozsony: Phoenix Library, 2021, 125.

szerűen írhatja, hogy a *Bambulkás dalt* vagy a *Jocó báról szóló/a nagyapós dalocskát* (Mészáros Tünde műfordító javaslata brainstorming során). Azonban akár el is hagyható, milyen dalt akar hallgatni a gyermek (*ugyanazt a szlovák dalocskát*), hiszen csak az a nyomatékos, hogy folyton ugyanazt akarja hallgatni. Ha valakit viszont nagyon érdekel, vajon milyen szlovák dalt akar minduntalan hallgatni egy szlovák gyerek, akkor a transliteráció esetén meghallgathatja.

Láb- vagy végjegyzet, az ismeretterjesztő funkció jelentősége szépirodalmi művek fordítása esetében

A fordító a nyílt (overt) fordítás mellett dönt, ha meg akarja ismertetni a célnyelvi olvasóval a forrásnyelvi kultúra termékeit. Ezt lapalji betoldás vagy végjegyzet formájában teheti meg.

Mi a láb- és végjegyzetek célja, milyen esetekben indokolt a használatuk, és van-e keresnivalójuk a szépirodalmi művekben?

„A lábjegyzetek legfőbb célja az, hogy a túl hosszú, a regény szövegébe valamilyen okból nem beilleszthető, de a befogadást segítő magyarázatot, értelmezést a szövegtől elkülönítve megadják, azaz úgy segítik a megértést, hogy közben felhívják a figyelmet a szöveg idegenségére.”⁵¹

80 A lábjegyzet használatáról megoszlanak a vélemények – eltérő nyelvterületeken különbözőképp vélekednek róla, de akár egy nyelvterületen belül is: használjuk vagy kerüljük a lábjegyzetet, és magában a fordításban rejtünk el plusz információkat, vagy egyszerűen csak közöljük az idegen kifejezést, mindenféle magyarázat nélkül?

A műfordítók nagy része azon a véleményen van, hogy az internet korában az olvasó utánanéző az ismeretlen idézetnek, könyvcímnek stb., ha szükségét érzi. Azonban nem minden információ hozzáférhető a célnyelven, vagy csak hosszas kutakodás után, és nem olyan zanzásított, esszenciális, összegző formában, a lényegyet kiemelve, ahogy a fordító a többletinformációinak köszönhetően közli. A plusz információk hasznosak lehetnek az olvasó számára a befogadás során – ráadásul lehet, hogy az olvasó nem jönne rá egy-egy párhuzamra, analógiára. És minden befogadó eldöntheti, kíván-e tájékozódni róla, értékes-e számára az információ, megszakítja-e vele a folytonos olvasást vagy átugorja.

Az alábbi idézet Mária Modrovich szlovák szerző *Rozhovor s členkou kultu/Beszélgetés egy kultusztaggal* című könyvéből származik, és a szerző a szertelenség és a mértékletesség szembeállítását egy mese példáján mutatja be. Az idézetet az alábbi sorok előzik meg: „Sok más írónőkhöz hasonlóan én is hajlamos voltam úgymond a nyelv szeszélyes használatára. Díszes használatára. Fodrok, csipkék, hímzések.” Ezt követi a párhuzam, ahol a beszélő a díszes nyelvhasználatát és pökhendiségét egy meseszereplőhöz hasonlítja, majd hozzátoldja: „Hosszú időn át

51 KÖRÖMI, I. m., 282.

meg voltam győződve arról, hogy az írói mesterség epicentrumában a verbális pirotechnika áll”.

(8) Pamätáš si bohatú nočnú košielku z Psíčka a mačičky? Aj ja som predtým bola pyšná, ako tá košielka, ved' som za svoj štýl získala ****Literu!⁵²

(8a) „Emlékszel a gazdag hálóingre a kutyusos-cicás meséből*? Régebben én is büszke voltam, mint az a hálóing, elvégre a stílusomért nyertem egy ****Litera–díjat!⁵³

* A Rozprávky o psíčkoví a mačičke/Mesék a kutyusról és cicusról – Josef Čapek meséje arról, hogy egy szegény, egyszerű hálóing találkozik egy gazdag, színes és díszes hálóinggel, és amikor megdicséri és játszani hívja, a gazdag hálóing büszkén visszautasítja.

Hasznára válik a befogadónak a lábjegyzetben foglalt információ? Fontos tudnia az olvasónak a szöveg megértéséhez az eredeti mese tartalmát?

Egy izlandi kötet, Björnsdóttir *A sziget* című művének fordítója, Patat Bence úgyszintén lábjegyzettel osztott meg információkat a magyar olvasóval:

9. „Az „Ég er kominn heim (Hazaérkeztem) című, Izlandon közismert dal első két sora.”⁵⁴

Idegenítő eljárások, pl. lábjegyzetelés során előtérbe kerül az ismeretterjesztő funkció, ami pedig épp a megismertetésen, a közelhozáson alapul, és ezáltal akár honosító tendenciának is tekinthető. Hiszen „az ismeretterjesztő funkciónak köszönhetően megismerhetjük a forrásnyelvi nyelvközösség életmódját, szokásait, használati tárgyait”⁵⁵.

De milyen információkat osszon meg a fordító? Hogyan mérhető fel a célnyelvi befogadók tudása és igényei? Egyes befogadók igénylik a plusz információkat, szövegbeli magyarázat vagy lábjegyzet formájában. Ahogy egyes fordítók is szívesen megosztják ezeket. Az olvasói elvárások és a fordítói megfontolások feltérképezése nagyon összetett (és merem állítani, kivitelezhetetlen) folyamat. Mit szeretne átadni a fordító? Mire vágyik az olvasó? Fedi egymást a két attitűd?

Sofi Oksanen *Mikor eltűntek a galambok* című könyvéről írt véleményéhez fűzte hozzá az egyik olvasó (ppeva) a moly.hu-n: „Ebben a könyvben négy-öt alkalommal szerepelt a *Pastila* (az egyik főszereplő előszereettel csemegézett belőle). A fordító semmilyen megjegyzést, magyarázatot nem fűzött hozzá, így az, aki

52 MODROVICH, Mária, *Rozhovor s členkou kultu*, Bratislava: Drewo a srd, 2019, 12.

53 MODROVICH, Mária, *Beszélgetés egy kultusztaggal*, ford. PÉNZES Tímea, Tiszatáj 2022/9., 59.

54 BJÖRNSDÓTTIR, Sigríður Hagalín, *A sziget*, ford. PATAT Bence, Budapest: Cser Kiadó, 2019, 44.

55 KLAUDY Kinga, *Bevezetés a fordítás elméletébe*, Budapest: Scholastica, 2002.

korábban nem találkozott ezzel, akár azt is gondolhatta, hogy valamilyen *pasztillá*-ról van szó.” Miközben pasztyiláról, egy jellegzetes almás süteményről ír a szerző.

Összegzés

A reáliák honosító vagy idegenítő fordításakor nagy szerepet játszanak az egyéni fordítói stratégiák. A fordító több lehetőség közül választhat: egyszerűen áttemeli az eredeti, idegenül hangzó kifejezést, vagy magyarázó betoldáshoz folyamodik, kreatív módon alkot egyet, magyar/egyéb nyelvű reáliával „helyettesíti”, általánosabb kifejezéseket használ vagy lábjegyzettel látja el. Hiszen a fordítók „másként gondolkodnak, mást tartanak szem előtt, illetve másra törekednek a fordítás során”⁵⁶. A fordító döntése, mennyit tart érdemesnek a forrásnyelvi reáliákból burkoltan vagy nyíltan megmutatni.

Az egyéni fordítói döntést azonban számos további tényező befolyásolhatja, pl. a két kultúra viszonya, az egyes irodalmi művek ismertsége, a szöveg stílusa, az adott nyelvpárok közt/kultúrákban elfogadott fordítási norma vagy éppen a kiadó gyakorlata.

Kérdés azonban, mi tartozik a fordító „feladatai” közé. Az is, hogy útba igazítsa az olvasót: ha további ismereteket szeretne, milyen irányban induljon el?

Fordítója válogatja, hogy mennyi információval látja el, esetenként terheli a célnyelvi olvasót. Van, aki sokat akar mondani, más csak a legszükségesebbet, ha egy mese, egy mondóka, gyerekdal, vers címe vagy egy abból vett idézet szerepel a műben.

Tegyük fel azonban az elemzett példák ismeretében a kérdést: a honosító vagy az idegenítő fordítás áll hozzánk közelebb – fordítóként, befogadóként? Zavar a lábjegyzet, megszakítja az olvasás folyamatát? Jobb, hogy az *Ajjaj, fekete vonat* helyett a *Marina, Marina, Marina* áll? Milyen lenne az *Ajjaj, fekete vonat* vagy a *Timur és csapata* lábjegyzetelve? Vagy a *Mandarinka Darinka* című dal?

56 HONTI Enikő, *A reáliák fordítása = Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe*, szerk. HORVÁTHNÉ MOLNÁR Katalin, XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus: Szombathely, 2011. augusztus 29–31., 2012, 297.

Irodalom

- BARCHUDAROW, Leonid S., *Sprache und Übersetzung. Probleme der allgemeinen und speziellen Übersetzungstheorie*, Moskau/Leipzig: Verlag Progress, 1979.
- BJÖRNSDÓTTIR, Sigríður Hagalín, *A sziget*, ford. PATAT Bence, Budapest: Cser Kiadó, 2019.
- CATFORD, John Cunnison, *A Linguistic Theory of Translation*, London: Oxford University Press, 1965.
- CHESTERMAN, Andrew, *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*, Amsterdam: John Benjamins, 1997.
- CHESTERMAN, Andrew, *From „Is” to „Ought”. Laws, Norms and Strategies in Translation Studies*, Target 2003/1, 1–20.
- CHRISTIE, Agatha, *The Secret Adversary*, 1922. Online: www.freclassicebooks.com (Letöltés ideje: 2017. április 5.)
- CHRISTIE, Agatha, *A titkos ellenfél*, ford. dr. ZEYK Adéle bárónő, Budapest: Palladis Rt, 1930.
- CHRISTIE, Agatha, *A titkos ellenfél*, ford. dr. ZEYK Adéle, Budapest: Hunga-Print Kiadó, 1995.
- CHRISTIE, Agatha, *A titkos ellenfél*, ford. NEMÉNYI Róza, Budapest: Európa Kiadó, 2012.
- FORGÁCS Erzsébet, *A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben (Magyar-német kontrasztív vizsgálat)*, Fordítástudomány 2002/2, 63–82. Online: http://real-j.mtak.hu/16498/6/EPA04125_forditastudomany_2002_2.pdf (Letöltés ideje: 2022. augusztus 10.)
- FORGÁCS Erzsébet, *Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben*, Fordítástudomány 2004/2, 38–56. Online: http://epa.oszk.hu/04100/04125/00044/pdf/EPA04125_forditastudomany_2004_2_038-056.pdf (Letöltés ideje: 2022. augusztus 10.)
- GARACZI László, *Pompásan buszozunk! Egy lemúr vallomása* 2., Pécs: Jelenkor Kiadó, 1998.
- GARACZI László, *Was wir hier als schön empfinden. Bekenntnisse eines Lemuren I. = Die wunderbare Busfahrt. Bekenntnisse eines Lemuren*, ford. SEIDLER Andrea – DERÉKY Pál, Graz: Literaturverlag Droschl, 1999a.
- GARACZI László, *Beinhartes Schönwetter. Bekenntnisse eines Lemuren II.*, ford. SEIDLER Andrea – DERÉKY Pál, Graz: Literaturverlag Droschl, 1999b.
- GUTT, Ernst-August, *Translation and Relevance. Cognition and Context*, Manchester & Boston: St. Jerome Publishing, 2000.
- HÁTIM, Basil – MASON, Ian, *Discourse and the Translator*, London: Longman, 1990.
- HELTAI Pál, *Fordítás, relevancia, feldolgozás*, Modern Nyelvoktatás 2009/1–2., 13–28. Online: <https://m2.mtmt.hu/api/publication/1709278> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 8.)
- HELTAI Pál, *Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák*, Fordítástudomány, 2013/1., 32–53. Online: <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/65019/Kult%C3%BAraspecifikus%20kifejez%C3%A9sek%20%C3%A9s%20re%C3%A1li%C3%A1k.pdf?sequence=1> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 5.)
- HONTI Enikő, *A reáliák fordítása = Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe*, szerk. HORVÁTHNÉ MOLNÁR Katalin, XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus: Szombathely, 2011. augusztus 29–31., 2012.
- HOUSE, Juliane, *A Model for Translation Quality Assessment*, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1981.
- KEPPELOVÁ, Zuska, *Buchty švabachom, 57 km od Taškentu*, Bratislava: Koloman Kertész Bagala, 2011.
- KEPPELOVÁ, Zuska, *Hotel Sza_adság*, ford. DÓSA Annamária, Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2016.
- KLAUDY Kinga, *Bevezetés a fordítás elméletébe*, Budapest: Scholastica, 2002.
- KLAUDY Kinga, *Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában = BARDOSI Vilmos (szerk.), A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2013, 86–91.

- KLAUDY Kinga, *A célnyelvi norma változásának nyomon követése egy Agatha Christie-regény újrafordításának elemzésével*, THL 2017/1–2., 168–181. Online: http://real.mtak.hu/73233/1/EPA01467_thl2_2017_01-02_168-181.pdf (Letöltés ideje: 2022. augusztus 17.)
- KLAUDY Kinga, *Az átváltási műveletek rendszere*, Modern Nyelvoktatás, 2018/2–3., 4–16.
- KÖRÖMI Gabriella, *Kultúrák keresztútján: reáliák Szabó Magda Az ajtó című regényének orosz és francia műfordításában = Kitáruló ajtók: Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, Eger: Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó, 2018, 267–285.
- LENDVAI Endre, *Reáliafelfogások napjaink magyar fordításméleletében = DOBOS Csilla – Kis Ádám – LENGYEL Zsolt – SZÉKELY Gábor – TÓTH Szergej (szerk.), „Mindent fordítunk, és mindenki fordít.” Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*, Veszprém: SZAK, 2005, 67–71.
- MODROVICH, Mária, *Flešbek*, Bratislava: Vlna, 2017.
- MODROVICH, Mária, *Flešbek*, ford. PÉNZES Tímea, Pozsony: Phoenix Library, 2021.
- MODROVICH, Mária, *Rozhovor s členkou kultu*, Bratislava: Drewo a srd, 2019.
- MODROVICH, Mária, *Beszélgetés egy kultusztaggal*, ford. PÉNZES Tímea, Tiszatáj 2022/9., 57–62.
- MUJZER-VARGA Krisztina, *A reáliafogalom változásai és változatai*, Fordítástudomány 2007/2., 55–84. Online: https://www.epa.hu/04100/04125/00006/pdf/EPA04125_forditastudomany_2007_2_055-084.pdf (Letöltés ideje: 2022. szeptember 29.)
- NEICHL Nóra, *Szükséges torzítás. Az adaptív fordítás esetei színházi szövegekben*, Pécsi Tudományegyetem, doktori disszertáció, 2019. Online: <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/23313> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 20.)
- NIDA, Eugene A. – TABER, Charles R., *The Theory and Practice of Translation*, Leiden: Brill, 1969.
- OKSANEN, Sofi, *Mikor eltűntek a galambok*, ppeva vélemény. Online: <https://moly.hu/konyvek/sofi-oksanen-mikor-eltuntek-a-galambok> (Letöltés ideje: 2021. július 19.)
- PAKSY Eszter, *A nyelvészeti pragmatika hatása a fordítástudományra*, Fordítástudomány 2007/1., 58–68. Online: https://www.epa.hu/04100/04125/00005/pdf/EPA04125_forditastudomany_2007_1_058-068.pdf (Letöltés ideje: 2023. február 2.)
- PÉNZES Tímea, *A szlovák expat szerzők műveiben előforduló kultúraspecifikus kifejezések és vendégszavak fordítása (Svetlana Žuchová, Ivana Dobrákovová, Zuska Kepplová, Mária Modrovich) = NÉMETH Zoltán – NÉMETH ROGUSKA, Magdalena (szerk.), Transzkulturális és bilingvizmus 4., BÁZIS – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület Szlovákiában*, 2022, 83–109.
- SPERBER, Dan – WILSON, Deirdre, *Relevance. Communication & Cognition*, Oxford: Blackwell, 1995.
- REISS Katharina – VERMEER, Hans, *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Tübingen: Niemeyer, 1984.
- TAKÁCS Boróka, *A lefordíthatatlan fordítása: magyar étel- és italnevek finn és észt fordításai*, THL 2015/1. Online: http://real.mtak.hu/73399/1/EPA01467_thl2_2015_1_160-172.pdf (Letöltés ideje: 2022. augusztus 12.)
- YANNETS, Levi, *Uncle Leo's Adventures in the Romanian Steppes*, New Delhi: Rupa Publications India (kiadói kézirat), 2014.
- YANNETS, Levi, *Leó bácsi kalandjai az andorrai szteppéken*, ford. SZILÁGYI Erzsébet, Budapest: Manó Könyvek, 2017.
- VALLÓ Zsuzsa, *A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák*, Fordítástudomány 2000/1., 34–49.
- ZACHAR Viktor, *A fordító minimális erőfeszítése. Vélt vagy valós probléma? = A szótól a szövegig*, szerk. BÁRDOSI Vilmos, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2012, 269–276. Online: <https://docplayer.hu/4288924-A-fordito-minimalis-erofeszitese-velt-vagy-valos-problema.html> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 20.)

Pannon Enciklopédia, Fordítás, adaptáció, eredeti alkotás. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/a-magyarsag-kezikonyve-2/nyelv-es-irodalom-1919/a-magyar-felvilagosodas-irodalma-19A5/forditas-adaptacio-eredeti-alkotas-19B2/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 5.)

Overcoming Cultural Asymmetry in Translating Literary/Artistic Realia – domestication and foreignization

Abstract. The subject of my study is the translation of literary realia: how literary realia (poems, stories, songs, etc.), their titles and citations from literary works appear in translations. The study seeks answers to several questions: how can cultural asymmetry be overcome in the translation of literary realia? What can be the intention behind the translator's decision: to make the source language's realia familiar to the target language recipient or, on the contrary, to emphasise the foreignness of the translation, to stress that the reader is holding a translation in his hands?

Keywords: literary realia, domestication, cultural asymmetry, open translation

Pénzes Tímea, PhD.
író, költő, műfordító
penzes.timea@gmail.com